

Beszéddallamok, különösen a köszönés és kiáltások hanglejtése

FÓNAGY IVÁN és MAGDICS KLÁRA beszéddallam följegyzéseit, e nagy fáradsággal készült terjedelmes munkát, zenei nézőpontból, sajnos, nem tartjuk sikerültnek. (Idevágó részletesebb elemzésünket l. a Hangtani Tanulmányok 67. sz.)

Talán jobban sikerült a szerzők korábbi „Das Paradoxon der Sprachmelodie” c. tanulmánya (UAJb. XXXV, 1964), ezúttal — magyar gyűjteményüktől eltérően — ritmizált kottákkal. (A Paradoxon cím azonban nem világos és félreérthető.) Több érdekes megfigyelésük van a szerzőknek (pl. a férfi és női hanglejtésről), s itt nem is keverednek olyan mindenképpen téves fejtegetésbe, mint „A magyar beszéd dallama” című könyvükben pl. a csodálkozás és bosszankodás kifejezésének jellemzésénél.

A nem jól sikerült dallamokhoz sorolom az eladó és vevő köszönésének hanglejtését (UAJb. XXXV, 5. sz. 5. l.). A „Jó napot kívánok” szöveg az eladónál: $\bar{a} \ a \ \bar{d} \ g \ \bar{g} \ h$ (— hosszú ritmusjellel jegyeztem a negyedkottákat, a jelöletlenek nyolcadhangjegyek); a vevőnél: $h \ g \ g \ f \ e \ e$ hangokból áll. (A betű mellett álló kis függőleges jel ezúttal természetesen nem a szájbéli artikulációt jelzi, hanem a zenei hangnév felsőbb oktávéba tartozására utal.)¹ Valószínűleg és mégis túl kiszámítottan, sőt mereven táncolna a kereskedő hangja (a „napot” kvartot ugrik föl a -ról \bar{d} -re, ezután egy mélyebb tercugrás következik szintén fölfelé $g - h$: ez úgy hat, mintha kiszámított zenei szekvenciát hallanánk).

Érzésem szerint a boltosnak ez a köszönése inkább visszaköszönés lehetett, vagy pedig régi ismerősöknek, esetleg fiataloknak szólhatott. Ilyen melódiájú (nem éppen magyaros hangzású) köszönéseket hallunk (talán különösen üzletemberektől):

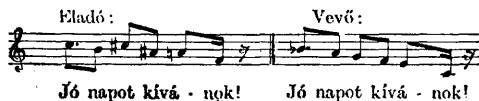

Jó napot kívánok!

A vevő köszönése túl nagy hangközökben ereszkedik; nagy terc után szekund: ez a mélabús bővített kvartot („tritonus”) adja, a zárás is mélabús: $f \ e \ e$: ez azenei *fríg* hangnem záradéka. Ne gondoljuk, hogy egyes zeneművekre való emlékezés kelti bennünk ezt a hangulatot, nem, már maguk a zenei menetek (tritonus, friges hangnemzáradék) alakítják ki a hallgatóban — akár akarata ellenére is — ezt a „nyomott, feloldatlan”, röviden mélabús

¹ E jel szükségességére BARTÓK JÁNOS és ELEKFI LÁSZLÓ figyelmeztetett.

hangulatot. Így hát nem fogadhatjuk el helyesnek sem az előre-, sem a visszaköszönést. Szerintünk átlagosan körülbelül így hangozhat a szokott két köszönés (Kottáim transzponálhatók, pl. egy oktávval mélyebbre. A ritmus mindig csak megközelítő.)

Tehát elhisszük, hogy a *napot* szóban a ragot „felcsapta” a kereskedő, de nem kvarttal, hanem valószínűleg mindössze szekunddal (h — cisz). Különös jelenség, de előfordul, hogy ragnál, képzőnél vagy szó közepén olykor föl-emeljük a hangunkat. Meglepetés vagy megdöbbenés, esetleg fontoskodás is okozhatja ezt. Az előbbi esetben régóta gyakori fölkiáltás:

A képzők, szóvégződészek ilyen emelt intonálásában talán idegen, indoeurópai hatást sejthetünk. A XVIII. században még aligha használták; az időmértékes vers, a jambus, diákok és színészek lehettek hatással létrejöttében. A színészkedő fiatal Arany Jánosnak is így kellett hangsúlyoznia: „*kegyelmes herceg!*” (*Bolond Istók* II.). Innen érthető, hogy a beszéddallam csúcsait még századunk elején „zenei hangsúly”-nak nevezték; így nevezi szükségből — bár rossz elnevezésnek tartja — az is, aki először ír róla nálunk, röviden: GOMBOCZ ZOLTÁN (ÖMI, 17. l.).

Az esetleges idegen hatás mellett persze szóba jöhet az izgalom, fölhevülés kifejezése — amire találó szó sokszor az emfázis —, ez esetben párhuzamos fejlődés lenne a némettel.

A Rádió „Szabó család”-jában egyszer véletlenül hallottam Angela megütődött, heves visszakérdezését:

(Ezt nem sorolhatjuk az egyszerű kérdő hanglejtéshez, mert *egyetlen* szótagot csak akkor emel néha fel a mondat végén a kérdés, ha az önálló szó, és persze *döntő fontosságú*.)

Visszatérek a köszönés hanglejtésére. A színészek beszéddalját általában nem tekinthetjük elsőrendű forrásunknak. Azért elnézést kérek, hogy — feltűnő és emlékezetes voltuk miatt — egy hármaskörös színészi köszönésre, majd alább egy háromszori hívásra hivatkozom, még hozzá jó pár évtizednyi távolból. Zilahy Lajos „Süt a nap” című színművében a nagygazda valahányszor a színre lépett, mindig háromszorosan köszönt:

A színész az ereszkedő hanglejtésűt megismételte, harmadszorra azonban magasabban kezdte és nagyobb hangközökkel „fontoskodott”. B alatt mást, egy lehetséges emelkedő hanglejtést közlök, szintén nem magyaros szóközép-, kihangsúlyozással” (ha tetszik „kiénekléssel”). Ezek a köszönések bizony nem követik az *értelmi* hangsúlyozást (*jó napot/kívánok*), a szavak egybeolvadnak és troheikus lüktetést mutatnak. (Ezt követtem a lekottázásban is.) — Az idegenszerű ízű emelkedő-visszazuhanó hanglejtést (B) aligha ismételte a színész, mesterkéltén, sőt komikusan hatna.

Jelen kis írásom szakbírálója, Elekfi László, a B jelzésű köszönést úgy kívánja helyesbíteni, hogy az kérdő hanglejtésű felszólítás. Valóban, igen hasonlít a kérdés hanglejtéséhez, de kérdésnél az elején szűkebb emelkedő hanglejtések lennének, a végén pedig bizonyára még nagyobb zuhanás. A különbség valóban árnyalati. Pl.:

A köszönés ez általános, a magyar hangsúllyal nem egyező, lendületes „kiéneklésének” lélektani okát látom: az ezerszer egyformán ismételt köszönést nagyon unná a köszönő „semmitmondó” (sőt esetleg kelletlenül ható) ereszkedő hangsúllyal annyiszor „ledarálni” s ezért viszi bele a dallamot.

Gyakran búcsúzunk ilyen szóközép-kiénekléssel:

A lemutató nyíl ↓ félhangnál kisebb, mintegy negydhangnyi hangmélyítést jelöl. Bár ez esetben írhatnánk félhangot is (desz — c). — E példában, bár alakulhatott szerintem a nagylépés német hatásra is, a német hangsúlyozás (és beszéddallam) mégis — paradoxon — „magyarosabb”, mint a miénk.

A gyerekek köszönése vidéken „kezicsókolom” (Sóskúton lakom). Az *ige* hangsúlyozásával; kezdeti hangsúllyal ma már Pesten gúnyoros mondattöltékké vált. — A gyerekek ellenben legszívesebben „Csókolom”-ra rövidítik.

A hívás körébe vág a másik háromszoros színészi beszéddallam. Pirandello egy szicíliai történetét adták a rádióban (még a harmincas években). A gazda neve Don Lolo volt. Kiáltozva háromszor hívta a színész,² de — mesterkéltén — először a harmadik, azután a második, végül az első szótagot énekelte (hangsúlyozta) ki (tehát hibásan):

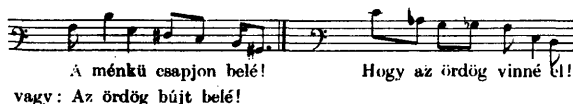
² A történetben egy álló cseréphordóba beleszorul a mesterember.

Ez persze valóban komédiázás, játék a szóval, azaz a beszéddallammal; így az életben nem fordulhat elő. Ha a helyes hanglejtést keressük, kérdés, hogy olaszos vagy magyar hanglejtéssel akarjuk-e hívni. Olaszosan — nagyon elhúzott végső o-vel — talán e hangok szerepelhetnének: *e g h / g b des / a des es*. Magyar színdarabban így hangsúlyozhatnánk:

Még egy-két emfatikus kiszólást szeretnék lekottázní. FÓNAGY és MAGDICS beszéddallam-gyűjteményében talán a legfurcsább állítás az, hogy a bosszankodást a dzsessz ritmusa jellemzi (A magyar beszéd dallama, 212 l.). Bizonyítékul a „Nem jut az eszembe” szövegre (463. példa) egészen valószínűtlenül lefelől hintázó ívű dallamra, helytelenül alkalmazott éles ritmusokkal (hangsúlyos jambus f.) beszéddallam gyanánt valósággal valami táncdalfélét olvashatunk. Képtelenség például a „jut az” és az „eszem”-(be) töredékekre és csonkokra pattogós élesritmusokat alkalmazni.³

Utánanézttem, szerepelnek-e indulatos kifakadásokban vagy bosszankodó felkiáltásokban ilyen jellegzetes ritmusok. Igen, előfordulhat, ha a szónak az a természetes ritmusa: éles jambus is, meg szinkópa is.

Más bosszús kifakadások:

Megfontolás tárgya lehetne a két első példában az „innen” kiemelése; a német hanglejtéssel rokonságot tart. Azonban formailag e két első mondat voltaképp kérdő; a kérdő mondatnak pedig németben is hasonló (végén felcsapó és leeső) a hanglejtése (l. az utolsó példát). A két példa eredetileg *kérdő* és már ez megmagyarázza a hangfelesapást.

BOROS REZSÓ

Мелодии речи, интонация приветствий и восклицаний

Записки по мелодии речи, сделанные И. Фонадем и К. Магдич, не удовлетворяют меня. В XXXV томе журнала Ural-Altäische Jahrbücher (1964 г.) местами опубликованные работы являются более точными. Но нельзя считать правильной фиксацию мелодии приветствия *Jóparot kívánok!* 'Добрый день!' (досл.: 'Желаю доброго дня!'). Ср. в связи с этим примеры. В оборотах, произносимых машинально, мелодия речи повышается не по смыслу, а произвольно, наподобие пения. Часто сливается весь оборот

³ A példa hibáit kifejttem jelenleg sajtó alatt levő *A beszéddallam jegyzése* c. részletes bírálatomban (Dolgozatok a hangtan köréből. 1969. 81. l.)

без членения. Заслуживает внимания подчеркивание мелодией слогов *-pot* и *-vá/n-*. Сравни явления, наблюдаемые при прощании и приветствии детей. В прежнем можно предполагать немецкое влияние. См. далее приветствия с нисходящей интонацией. Повторение призыва в одной старой радиопостановке (призыв неестественный, невозможный). Мелодия раздраженных, гневных восклицаний (A ménkü csapjon belé! 'Гром его разрази!' Hogy az ördög vinné el! 'Черт его возьми!' Mész innen! 'Пошел!')

Рэжé Борош